

Gospodarstwo rolne jako masa majątkowa

W ujęciu gospodarstwa rolnego w znaczeniu ekonomicznym uzewnętrzniają się wszystkie podstawowe elementy składowe czynników produkcji, charakterystycznych dla prowadzenia gospodarstwa rolnego. Należy do nich mienie (przede wszystkim ziemia), kapitał, praca i organizacja. W sensie prawnym gospodarstwo rolne jest podstawową instytucją prawa rolnego, które ujmowane jest w szeregu zróżnicowanych definicji w zależności od podstaw normatywnych regulacji. Z jednej strony występują definicje cywilnoprawne o charakterze majątkowym, z drugiej strony ustawodawca posługuje się gospodarstwem rolnym dla określenia wyodrębnionych definicji, m.in. dla kontroli obrotu, dla celów podatkowych, emerytalno-rentowych, czy też innych elementów ochronnych. Kilka podstawowych definicji gospodarstwa rolnego znajdujemy w polskim i europejskim prawie. Dostrzegalne różnice w ich formułowaniu pociągają za sobą ważne konsekwencje prawne. Powstaje w tym kontekście problem jak należy ujmować gospodarstwo rolne. Niektóre koncepcje nie zadowolają swoimi rozwiązaniami. Jednakże jedna z nich wydaje się być najwłaściwszą. Gospodarstwo rolne definiuje jako masę majątkową. Definicja ta sprzyja bezpieczeństwu obrotu gospodarczego oraz rozwojowi działalności gospodarczej w sektorze rolnym. Obrót gospodarstwem rolnym jako masą majątkową jest też zgodny z obowiązującym prawodawstwem w zakresie regulacji cywilnoprawnej i prawnorolnej.

Podjmując powyższe rozważania, nie należy zapominać o bardzo ważnym czynniku podmiotowym. Bez pracy osób prowadzących gospodarstwo rolne bardzo trudno byłoby rozważać różne koncepcje pojęcia gospodarstwa rolnego.

Kluczową definicję otwierającą drogę do zrozumienia istoty pojęcia gospodarstwa rolnego w sferze majątkowej zawiera kodeks cywilny, w art. 55³ stanowiący, że „za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego”. Usytuowanie normatywne gospodarstwa rolnego w jednym artykule kodeksu cywilnego, który definiuje również pojęcie przedsiębiorstwa, nie jest przypadkiem. Wspólną cechą przedsiębiorstwa oraz gospodarstwa

rolnego jest niewątpliwie zespół składników majątkowych, które tworzą zorganizowaną masę majątkową.

Znowelizowany w 1990 r. kodeks cywilny zmienił także pojęcie przedsiębiorstwa, łącząc je z wymogiem prowadzenia w jego ramach działalności gospodarczej. Zgodnie z brzmieniem art. 55¹ kc. przedsiębiorstwo jest zorganizowanym zespołem składników niematerialnych i materialnych, przeznaczonym do prowadzenia działalności gospodarczej i obejmuje ono w szczególności:

- 1) oznaczenie indywidualizujące przedsiębiorstwo lub jego wyodrębnione części;
- 2) własność nieruchomości lub ruchomości, w tym urządzeń, materiałów, towarów i wyrobów oraz inne prawa rzeczowe do nieruchomości lub ruchomości;
- 3) prawa wynikające z umów najmu i dzierżawy nieruchomości lub ruchomości oraz prawa do korzystania z nieruchomości lub ruchomości wynikające z innych stosunków prawnych;
- 4) wierzytelności, prawa z papierów wartościowych i środki pieniężne;
- 5) koncesje, licencje i zezwolenia;
- 6) patenty i inne prawa własności przemysłowej;
- 7) majątkowe prawa autorskie i majątkowe prawa pokrewne;
- 8) tajemnice przedsiębiorstwa;
- 9) księgi i dokumenty związane z prowadzeniem działalności gospodarczej.

Analizując różnice pomiędzy przedsiębiorstwem i gospodarstwem rolnym, należy dodatkowo zwrócić uwagę na fakt, że art. 55³ kc., definiujący gospodarstwo rolne, po zmianie kc. polegającej na wyeliminowaniu z zakresu pojęcia obowiązków związanych z jego prowadzeniem, sytuuje ten artykuł w grupie przepisów dotyczących przedsiębiorstwa. Takie usytuowanie zdaje się wskazywać na zamiar ustawodawcy, aby określenie gospodarstwa rolnego było adekwatne do pełnionej przez nie roli w sensie majątkowym przedsiębiorstwa rolnego, sugerując jednocześnie przesuwanie punktu ciężkości ku problemom funkcjonowania gospodarstwa rolnego jako przedsiębiorstwa rolnego.

Jednakże usytuowanie tych dwóch pojęć przedsiębiorstwa i gospodarstwa rolnego we wspólnym zestawieniu skłania do poszukiwania wspólnego mianownika łączącego obie te instytucje. Niewątpliwie takim połączeniem wydaje się być pojęcie masy majątkowej rozumianej jako zorganizowana całość. Zarówno gospodarstwo rolne, jak i przedsiębiorstwo nie mogą istnieć bez odpowiedniej zorganizowanej masy majątkowej. To ta masa majątkowa podlega obrotowi i zapewnia niepodzielność zbywanych całości.

Art. 55³ kc. sytuuje pojęcie gospodarstwa rolnego jako pewnego rodzaju zorganizowany zespół dóbr, pewną jedność gospodarczą złożoną z określonych elementów¹. Definicja ta określa gospodarstwo rolne jako zorganizowaną masę majątkową posiadającą wiele różnorodnych składników. Podstawowego znaczenia nabierają grunty rolne, ale w skład gospodarstwa wchodzi też inne składniki majątkowe, takie jak: budynki, urządzenia, inwentarz, zapasy. Definicja gospodarstwa rolnego, zawarta w kodeksie cywilnym nie wiąże się z kryterium własnościowym ziemi, budynków, urządzeń czy inwentarza i zapasów. Można przyjąć, iż pojęcie gospodarstwa rolnego odrywa się od kryterium własności². Jednakże kładzie jednak nacisk na elementy będące składnikami masy majątkowej. Status prawny poszczególnych składników majątkowych i niemajątkowych może być różny. W skład gospodarstwa rolnego wchodzi, oprócz rzeczy będących przedmiotem własności, także prawa na dobrach niematerialnych, wierzytelności i inne prawa rzeczowe oraz prawa obligacyjne³.

Pojawienie się tej definicji w prawie cywilnym, jak podkreśla prof. Andrzej Stelmachowski, nie było niczym nowym. Znano już ją w okresie Polski Ludowej w rozporządzeniach i innych aktach prawnych rangi nieustawowej. Jak podkreśla się w literaturze, ewolucja tego pojęcia nie została zakończona⁴. Kluczowym problemem pozostaje rozróżnienie pojęcia „gospodarstwo rolne” i „przedsiębiorstwo rolne”. Dla lepszego zrozumienia różnic zachodzących pomiędzy tymi instytucjami, ważnym wydaje się być rozstrzygnięcie kwestii rodzaju ujmowania definicji gospodarstwa rolnego w polskim prawie. Najwłaściwszą z nich jest rozumienie gospodarstwa rolnego jako masy majątkowej.

Majątek, zgodnie z utrwalonym w doktrynie poglądem, to ogół aktywów majątkowych przysługujących określonej podmiotowi. W znaczeniu szerszym dodaje się także ogół pasywów⁵. W tym zakresie gospodarstwo rolne winno być ujmowane jako masa majątkowa składająca się z aktywów, należy dodać: aktywów, które stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną masę majątkową. W skład tak rozumianego gospodarstwa rolnego wchodzi zarówno prawa, jak też i obowiązki związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Pojęcie gospodarstwa rolnego jako masy majątkowej potrzebne jest przede wszystkim do realizowania przez gospodarstwo rolne działalności gospodarczej.

1 R. Budzinowski, *Koncepcja gospodarstwa rolnego w prawie rolnym*, Poznań 1992, s. 73.

2 A. Lichorowicz, *Gospodarstwo rolne a kodeks handlowy*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1998, nr 7–8, s. 21; R. Budzinowski, *Koncepcja gospodarstwa rolnego...*, s. 71 i nast.; *Prawo rolne*, pod red. A. Stelmachowskiego, Warszawa 2005, s. 52.

3 E. Gniewek, *Podstawy prawa cywilnego i handlowego*, Wrocław 1998, s. 27–28.

4 A. Stelmachowski, *Własność w systemie społeczno-gospodarczym*, (w:) *System Prawa Prywatnego*, t. 3, T. Dybowski (red.), Warszawa 2001, s. 79; A. Lichorowicz, *Dzierżawa gruntów rolnych w ustawodawstwie krajów zachodnioeuropejskich*, Warszawa–Kraków 1986; tenże, *Problematyka struktur agrarnych w ustawodawstwie Wspólnoty Europejskiej*, Kraków 1996.

5 Z. Radwański, *Prawo cywilne – część ogólna*, Warszawa 2003, s. 135 i nast.

Definicją gospodarstwa rolnego z kodeksu cywilnego bezpośrednio lub pośrednio posługuje się szereg innych aktów prawnych, jak np.: art. 2 pkt 2 ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, który stanowi, iż „ilekroć w ustawie jest mowa o gospodarstwie rolnym, należy przez to rozumieć gospodarstwo rolne w rozumieniu kodeksu cywilnego o obszarze nie mniejszym niż 1 ha użytków rolnych”⁶.

Ugruntowany pogląd judykatury wskazuje, że koniecznym i niezbędnym składnikiem każdego gospodarstwa rolnego jest grunt rolny, inne składniki nie są konieczne dla bytu samego gospodarstwa⁷.

Jak już wspomniano powyżej, pojęcie gospodarstwa rolnego jako masy majątkowej stwarza z jednej strony zespół praw determinujący wykonywanie własności, z drugiej strony jest niezbędnym elementem, wokół którego ogniskują również zasady prawa rolnego⁸.

Pojęcie gospodarstwa rolnego determinuje również inne pojęcia prawnorolne. Stwarza to również jedną z centralnych pozycji wyjściowych wokół których ukształtowano pojęcie własności rolniczej, w tym nieruchomości rolnej, rozumianej jako nieruchomość, która jest lub może być wykorzystywana do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej. Pojęcie gospodarstwa rolnego odróżnia się chociażby w rozumieniu ochrony tego prawa jako całości, a nie jak nieruchomości rolnej w ujęciu jednostkowym.

W tym miejscu należy przywołać koncepcję własności rolniczej stworzoną przez prof. Andrzeja Stelmachowskiego. *Odrębność własności rolniczej w płaszczyźnie funkcjonalnej istniała zawsze. Trudno bowiem negować specyficzny charakter produkcji rolnej, której istotnym elementem jest wykorzystanie ziemi jako niezbędnego środka produkcji. W nauce ekonomiki rolnictwa wyrażono swego czasu pogląd, że o rolnictwie, jako gałęzi gospodarki narodowej można mówić wtedy, gdy produkcja odbywa się z udziałem ziemi.*

Ziemia nie jest dziś jedynym czynnikiem w produkcji rolniczej. Nowoczesne techniki stają się dziś, obok ziemi, decydującym czynnikiem produkcji. Należy jednak zauważyć, że nie sposób mówić dziś o gospodarstwie rolnym bez zrozumienia koncepcji własności rolniczej, a przede wszystkim własności gospodarstwa rolnego jako masy majątkowej.

6 W. J. Katner, (w:) System Prawa Prywatnego, t. 1, Warszawa 2007, s. 1233 i n. Definicja gospodarstwa rolnego nie budzi również wątpliwości doktryny prawa cywilnego: „Za gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego”.

7 Postanowienie SN z dnia 7 maja 1997 r., II CKN 197/97, „Wokanda” 1997, nr 9, s. 9; wyrok NSA z dnia 20 września 1991 r., II SA 669/91, ONSA 1992, nr 2, poz. 26.

8 P. Czechowski, A. Stelmachowski, Zasady prawa rolnego, „Państwo i Prawo” 1979, nr 12, s. 30–38; P. Czechowski, M. Korzycka-Iwanow, A. Niewiadomski, Ustawodawstwo prawnorolne – przeszłość, terażniejszość i przyszłość, (w:) Nauka i nauczanie prawa. Tradycja i przyszłość, H. Izdebski (red.), Warszawa 2009, s. 261 i nast.

Własność rolnicza, jak podkreślał Andrzej Stelmachowski, jest niepodzielnie związana z gospodarstwem rolnym. *Dzieje się tak dlatego, że charakterystyczne funkcje własności rolniczej ujawniają się wtedy, gdy występuje ona jako czynna masa majątkowa. Nawet szczególny reżim prawny nieruchomości rolnych występuje dopiero wówczas, gdy wchodzi one w skład gospodarstwa rolnego, lub co najmniej mogą doń wchodzić potencjalnie. (...) Powstaje więc pytanie, czy te rozwiązania cywilistyczne, które odnoszą się do rzeczy, mogą wystarczyć dla określenia sytuacji prawnej zorganizowanej całości, jaką stanowi gospodarstwo rolne.* Odpowiedź na pytanie twórcy naukowej szkoły prawa rolnego staje się dziś niezwykle skomplikowana.

Językowa interpretacja definicji gospodarstwa rolnego wydaje się być w tym zakresie jasna i spójna, nakazując rozumienie gospodarstwa rolnego jako zorganizowanej masy majątkowej. Art. 55³ kc. określa pojęcie gospodarstwa rolnego w sensie przedmiotowym. Wprowadzony do kodeksu cywilnego przez ustawę nowelizującą kodeksu cywilnego z dnia 28 lipca 1990 r. (Dz.U. Nr 55, poz. 321) art. 55³ został zamieszczony w tytule nazwanym „Mienie”. Przyjmuje się, że przepis ten spełnia podobną rolę co zamieszczony w tej noweli art. 55¹ kc. podający definicję przedsiębiorstwa. Z art. 55³ kc. jednak nie można wyciągać wniosku, iż grunty rolne przestają być gospodarstwem rolnym tylko dlatego, że gospodarczo nie funkcjonują. O istnieniu gospodarstwa rolnego decydują grunty rolne, o jakich mówi art. 46¹ kc. Pozostałe składniki gospodarstwa rolnego wymienione w art. 55³ kc. nie są składnikami koniecznymi i ich brak nie odbiera gruntom rolnym przymiotu gospodarstwa rolnego, jeśli tylko same grunty stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, jednakże same grunty bez części składowych są tylko nieruchomościami w sensie cywilnoprawnym. Składniki gospodarstwa rolnego podlegają, poza prawami i obowiązkami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego, reżimowi prawnorzeczowemu. Jednakże niektóre z tych praw podlegają także regulacjom zobowiązaniowym, np. w związku z umowami kontraktacji produktów rolnych. Definicja gospodarstwa rolnego zawarta w kc. uznaje za gospodarstwo rolne te składniki, które stanowią pewien zorganizowany, spójny system gospodarczy zdolny do osiągnięcia założonych celów. To właśnie zorganizowana całość gospodarcza decyduje o wystąpieniu masy majątkowej. Gospodarstwo przestaje być zorganizowaną całością, jeżeli brak jednego z elementów tego systemu, co uniemożliwia prowadzenie normalnej działalności w zakresie produkcji rolnej lub hodowlanej. Staje się zespołem składników majątkowych, które nie uczestniczą w procesie produkcyjnym. Żaden ze składników gospodarstwa rolnego wymienionych w art. 55³ kc., niepołączony z pozostałymi, nie nadaje gospodarstwu cechy zorganizowanej całości, jak stwierdzono to w jednym z wyroków NSA. Innymi słowy brak któregokolwiek ze składników gospodarstwa rolnego (np. inwentarza żywego, narzędzi, budynków itp.) wymienionych w art. 55³ kc., nie świadczy o tym, że pozostałe składniki (np.

grunty) nie stanowią gospodarstwa rolnego⁹. Ten wyrok wskazuje jedynie na formalny status gospodarstwa rolnego, nie jest to gospodarstwo w sferze produkcyjnej masy majątkowej. W powyższym wyroku NSA przyjmuje pojęcie gospodarstwa rolnego jako formalnej struktury posiadającej wyodrębnione składniki majątkowe, jednak bez uwzględniania czynnej masy majątkowej, która jest jedynym wyznacznikiem prowadzenia działalności gospodarczej w rolnictwie. Tym samym NSA stanął na stanowisku formalnym, abstrahując od pojęcia masy majątkowej. Poszczególne niezwiązane zorganizowane formą gospodarstwa składniki majątkowe stanowią gospodarstwo rolne w sensie prawnorzeczowym. Nadmienić należy, że taka definicja nie występuje *expressis verbis* w prawie rzeczowym. Przyjmując założenie o potencjalnej możliwości urzeczowienia gospodarstwa rolnego, przyjąć można jedynie stanowisko, że mamy do czynienia z definicją gospodarstwa rolnego jako nieczynnej masy majątkowej, tzn. niemogącej prowadzić działalności gospodarczej. Odpowiedź należy w świetle tego wyroku, kiedy brak danych składników, że gospodarstwo już nie stanowi „gospodarstwa rolnego”. Odpowiedzi należy poszukiwać w pojęciu masy majątkowej jako zorganizowanej całości gospodarczej.

Obok gruntów, dla prawidłowego korzystania i prowadzenia na nich działalności rolniczej, konieczne są także inne składniki, takie jak budynki lub ich części, np. dom z działką siedliskową, budynki gospodarcze, magazyny, silosy, urządzenia i inwentarz, np. maszyny rolnicze, zwierzęta, a także prawa związane z prowadzeniem gospodarstwa, np. umowy ubezpieczenia, kontraktacji, dostawy. Zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego samo siedlisko jednak nie może być uznane za gospodarstwo rolne¹⁰. W skład gospodarstwa rolnego mogą wchodzić grunty stanowiące własność osoby prowadzącej gospodarstwo rolne, jak też osób trzecich¹¹, np. grunty dzierżawione, grunty stanowiące jedynie przedmiot posiadania samoistnego bez tytułu prawnego. Tezę tę potwierdzają także przepisy ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, w szczególności art. 5 ust. 1 ustawy o kształtowaniu ustroju rolnego, który za gospodarstwo rodzinne uznaje gospodarstwo prowadzone przez rolnika indywidualnego (a więc odpowiedni zaangażowanego), nie wspominając przy tym o stosunkach własnościowych. Poszczególne składniki gospodarstwa powinny stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, przy czym są one gospodarstwem rolnym nie tylko wtedy, gdy aktualnie stanowią zorganizowaną całość gospodarczą, ale również wówczas, gdy potencjalnie mogą ją stanowić¹², tak jak wygaśnięcie działalności przedsiębiorstwa, która następnie może zostać wznowiona. Zatem od siły sprawczej zorganizowania składników majątkowych i ich uruchomienia w sensie działalności produkcyjnych zależy produkcyjny lub też jedynie potencjalny charakter prowadzenia działalności gospodarczej. Rozumienie to spotykało się czasa-

9 Orzeczenie NSA z dnia 20 września 1991 r., II S.A. 669/91, ONSA 1992, nr 2, poz. 26.

10 Uchwała SN z 13 czerwca 1984 r., III CZP 22/84, OSN 1985, nr 1, poz. 8.

11 R. Budzinowski, *Koncepcja gospodarstwa rolnego... op. cit.*, s. 59.

12 Postanowienie SN z dnia 7 maja 1997 r., II CKN 197/97.

mi z głosami krytycznymi. O zorganizowanej całości gospodarczej można mówić wówczas, gdy w oparciu o poszczególne składniki majątkowe, po zastosowaniu odpowiednich zabiegów organizacyjnych, jest technicznie możliwe podjęcie procesu działalności wytwórczej w rolnictwie. Ustawodawcy wystarcza do uznania zespołu składników majątkowych za gospodarstwo rolne także ewentualność, że będą one mogły stanowić zorganizowaną całość gospodarczą wówczas, gdy uprawniony zdecydowałby się podjąć na nich rolniczą działalność wytwórczą. W doktrynie tym samym uznaje się za gospodarstwo rolne pewien zespół składników majątkowych bez względu na to, czy aktualnie prowadzi się na nich określoną działalność i czy jest ona przeznaczona do obrotu¹³. Nieczynną masę majątkową, mogącą stanowić zorganizowaną całość, można uaktywnić i poddać takim samym rozwiązaniom prawnym, jaki stosuje się do gospodarstw rolnych, które taką zorganizowaną całość stanowią¹⁴. A zatem rysuje się w tym kontekście pojęcie gospodarstwa rolnego „z czynną” i „nieczynną” masą majątkową.

Artykuł 55³ kc. nie zajmuje się normami obszarowymi gospodarstwa rolnego, jednakże art. 1058 kc. oraz art. 2 pkt 2 u.k.u.r. za gospodarstwo rolne uznają gospodarstwo o obszarze nie mniejszym niż 1 ha. Ponadto art. 5 ust. 1 pkt 1 u.k.u.r. za gospodarstwo rodzinne uznaje gospodarstwo o obszarze nie większym niż 300 ha. Normy obszarowe mogą więc mieć znaczenie dla stosowania niektórych przepisów, nie mają jednak znaczenia dla samej definicji gospodarstwa rolnego. Nieruchomości rolne uprawiane rolniczo lub nieuprawiane, np. leżące odłogiem, mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą; w świetle ustawowej definicji są zatem gospodarstwem rolnym, jednakże z „nieczynną masą majątkową”.

Przepis kodeksu cywilnego za kluczowe dla zrozumienia koncepcji gospodarstwa rolnego uznają rozumienie pojęcia „mienie”. Regulacje zawarte w kodeksie cywilnym, a mające za przedmiot własność rolniczą, odnoszą się zawsze do mienia. Dziedziczenie gospodarstw rolnych (art. 1058 i n. kc.) odnosi się do mienia. Przepisy o kontraktacji (art. 613 i n. kc.) odnoszą się do gospodarstwa rolnego, a więc również do mienia. Szczególna odpowiedzialność za długi nabywcy gospodarstwa rolnego (art. 554 kc.) też dotyczy mienia.

Polska nauka prawa z faktu, że własność rolnicza odnosi się do mienia, a więc do kompleksu praw i obowiązków, wysuwa wniosek, że własność rolnicza jest kompleksem praw i obowiązków. Właściciel ma w stosunku do innych nie tylko prawa, ale i obowiązki. Ochrona całości gospodarstwa występuje nie tylko w związku z dziedziczeniem gospodarstwa, ale także przy zniesieniu współwłasności gospodarstw rolnych (art. 213–218 kc.), w których występuje ta sama co przy dziale spad-

13 A. Lichorowicz, Glosa do wyroku SN z dnia 2 czerwca 2000 r., II CKN 1067/98, OSP 2001, z. 2, poz. 27.

14 J. Nadler, Pojęcie indywidualnego gospodarstwa rolnego w prawie rolnym, Wrocław 1976.

ku tendencja do utrzymania gospodarstwa rolnego, jako zdolnej do produkcji towarowej zorganizowanej jednostki gospodarczej.

Jak zauważał już prof. Andrzej Stelmachowski „*dla ochrony poszczególnych składników stosuje się reguły i prawa cywilnego odnoszące się do rzeczy. Natomiast na prawo ochrony gospodarstwa rolnego rozumianego w sensie art. 55³ KC nie możemy patrzeć wyłącznie przez pryzmat prawa własności jego poszczególnych składników. Co więcej, może się okazać, że dla ochrony gospodarstwa rolnego niezbędne będzie ograniczenie prawa rozporządzania jego składnikami*”. Rozwijając myśl profesora Andrzeja Stelmachowskiego należy zauważyć, że to masa majątkowa stanowi podstawę ochrony gospodarstwa, bo dopiero wtedy gospodarstwo rolne pojawia się w definicji prawnej w art. 55³ kc.

Kodeks handlowy¹⁵ w swym pierwotnym brzmieniu różnicował sytuację prawną gospodarstwa rolnego i przedsiębiorstwa zarobkowego. Akt ten posługiwał się pojęciem kupca. Definicję tego pojęcia zawierał art. 2. „*Kupcem, w rozumieniu kodeksu handlowego, był ten, kto we własnym imieniu prowadził przedsiębiorstwo zarobkowe*”. Przy tym kodeks handlowy nie uważał za takie przedsiębiorstwo gospodarstwa rolnego. Kupcy, którzy prowadzili przedsiębiorstwo zarobkowe w większym rozmiarze, mieli obowiązek wpisać się do rejestru handlowego. Kupcami rejestrowymi były także wszystkie spółki handlowe. Pozostali kupcy byli kupcami nie rejestrowymi¹⁶. Nie różnicowano tutaj rozumienia przedsiębiorstwa i gospodarstwa rolnego pod względem kryterium masy majątkowej. Oba te pojęcia pod tym względem były tożsame.

W ustawodawstwach państw zachodnich gospodarstwo rolne generalnie jest rozumiane jako zorganizowana całość, są więc odzwierciedleniem ekonomicznego pojęcia gospodarstwa, rozumianego jako zorganizowany zespół czynników produkcji rolnej, a nie ujmowane jest jako masa majątkowa¹⁷. Warsztat rolny, w ujęciu ekonomicznym może natomiast przybierać formy bądź gospodarstwa rolnego, bądź przedsiębiorstwa. Istnieje pogląd, iż prawidłowością polskiego ustawodawstwa jest wyraźne rozdzielenie tych pojęć. Pogląd ten ma historyczny rodowód, gdyż już w kodeksie handlowym z 1934 r. te dwie kategorie zostały sobie przeciwstawione. W tym akcie prawnym gospodarstwo rolne nie było uważane za przedsiębiorstwo zarobkowe. *Ratio legis* takiego unormowania było pojmowanie działalności gospodarstwa rolnego w sposób tradycyjny, jako działalności prowadzącej do uzyskania pierwotnych produktów rolnych za pomocą sił przyrody. Tak pojęta działalność rolnicza została uznana za przeciwieństwo działalności handlowej. Zdaniem przedsta-

15 Rozporządzenie Prezydenta RP z 27 czerwca 1934 r. Kodeks handlowy (Dz.U. Nr 57, poz. 502).

16 Stanowisko takie wyrażali między innymi M. Allerhand, Kodeks handlowy. Komentarz, Lwów 1934, s. 8–9; podobnie S. Janczewski, Prawo handlowe, wekslowe i czekowe, Warszawa 1946, s. 31.

17 A. Lichorowicz, Status prawny gospodarstw rodzinnych w ustawodawstwach krajów Europy Zachodniej, Białystok 2000; K. Stefańska, System kontroli obrotu nieruchomościami rolnymi, Łódź 1990.

wicieli przedwojennej doktryny, w prowadzeniu gospodarstwa rolnego nie występują czynności handlowe, a produkcja pierwotna nie może nadać charakteru kupca.

W polskiej doktrynie prawa panowały rozbieżne stanowiska w kwestii omawianych pojęć. Część doktryny prezentuje pogląd zbliżony do stanowiska przedwojennego i opowiada się za przeciwstawieniem sobie pojęć gospodarstwa rolnego i przedsiębiorstwa. Przedstawiciele tego nurtu podkreślają, że w wyniku rozwoju regulacji prawnej nie nastąpiło wyodrębnienie przedsiębiorstwa rolnego jako odrębnej kategorii prawa rolnego¹⁸. Ustawodawca podejmował próby przekształcenia chłopskich gospodarstw rolnych w kategorię przedsiębiorstw rolnych, aż do ukształtowania przedsiębiorstwa rolnego jako kategorii prawnej, stanowiącej odpowiednik tak określonego pojęcia ekonomicznego¹⁹. Próby te były oparte na założeniu, iż droga rozwoju normatywnych ujęć rolniczej jednostki wytwórczej biegnie od gospodarstwa rolnego do przedsiębiorstwa rolnego²⁰. Przykładem może być zawarta w kc. przed nowelizacją kategoria prawna gospodarstwa zdolnego do towarowej produkcji oraz gospodarstwa specjalistycznego, a także rozwiązania prawne stymulujące towarowość produkcji gospodarstw rolnych. Konstrukcja gospodarstwa zdolnego do towarowej produkcji służyła określeniu jednej z przesłanek przedmiotowych nabycia własności nieruchomości rolnej. Na skutek takich zabiegów nie doszło jednak na gruncie polskiego ustawodawstwa do wyodrębnienia przedsiębiorstwa rolnego jako odrębnej kategorii prawnej²¹. Odmienne poglądy stanowią, że między przedsiębiorstwem a gospodarstwem rolnym nie występuje różnica zasadniczych pojęć, a różnicowana terminologia jest tylko kwestią konwencji językowej²². Skrajnie różne od przedwojennego stanowisko doktryny uznaje gospodarstwo rolne za rodzaj przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym (art. 55¹ kc.). Stosownie do tego stanowiska, gospodarstwo rolne stanowi zorganizowany kompleks majątkowy, posiadający, tak jak przedsiębiorstwo, wiele różnorodnych składników. Podstawowe znaczenie posiadają grunty, ale w jego skład wchodzi także inne niezbędne przedmioty materialne oraz prawa związane z prowadzeniem gospodarstwa rolnego. Różnorodny może być też status poszczególnych składników gospodarstwa rolnego, gdyż stanowi ono w istocie wielość różnorodnych zespolonych praw majątkowych (mienie). O potrzebie wyróżnienia gospodarstwa rolnego, jako szczególnego rodzaju przedsiębiorstwa, decyduje natomiast szczególna funkcja gospodarstwa rolnego. Problem samodzielności prowadzenia działalności gospodarczej zbliża „przedsiębiorstwo”

18 Por. R. Budzinowski, *Koncepcja gospodarstwa...*, s. 64.

19 Tak S. Prutis, *Pozycja prawna państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej. (Ewolucja rozwiązań)*, Białystok 1987, s. 54, *Rozprawy Uniwersytetu Warszawskiego*.

20 Por. A. Stelmachowski, (w:) J. Selwa, A. Stelmachowski, *Prawo rolne*, Warszawa 1970, s. 28–29; S. Wójcik, *Przeniesienie własności nieruchomości rolnej między osobami fizycznymi w świetle zmian kodeksu cywilnego*, „Nowe Prawo” 1983, z. 1; S. Prutis, *Zespoły rolników indywidualnych (Problemy organizacyjno–prawne)*, Warszawa 1980, s. 80 i nast.

21 S. Prutis, *Pozycja prawna...*, s. 60.

22 Takie stanowisko prezentuje S. Grzybowski, (w:) *System prawa cywilnego*, t. 1, Wrocław 1985, s. 459.

do „gospodarstwa”. Jednakże art. 2 ustawy o działalności gospodarczej wyłącza prowadzenie działalności gospodarczej w rolnictwie ze sfery działalności gospodarczej. Oznacza to, że dopiero uzyskanie formalnego statusu działalności gospodarczej może przekształcić gospodarstwo rolne w przedsiębiorstwo, np. w drodze zarejestrowania określonej wyspecjalizowanej działalności gospodarczej związanej z rolnictwem.

Powyżej prezentowany pogląd znalazł odzwierciedlenie w orzeczeniu Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 22 października 1993 r. Stosownie do jego treści, gospodarstwo rolne może być uznane za przedsiębiorstwo lub zakład wprawiony w ruch za pomocą sił przyrody w rozumieniu art. 435 kc., jeżeli przedmiot i zakres produkcji nadaje działalności rolniczej charakter działalności gospodarczej, prowadzonej na własny rachunek na zasadach przedsiębiorczości, a więc powiązanej w swych efektach ekonomicznych przez stosunki prawne z działalnością lub potrzebami innych podmiotów gospodarczych. Dodatkowym warunkiem uznania gospodarstwa rolnego za przedsiębiorstwo lub zakład wprawiony w ruch za pomocą sił przyrody jest istnienie bezpośredniego związku danego rodzaju produkcji wytwórczej (roślinnej, zwierzęcej, ogrodniczej lub sadowniczej) ze stanem nasycenia i wykorzystania urządzeń poruszanych za pomocą sił przyrody, i to w takiej relacji, że od stopnia wykorzystania tych sił zależy w ogóle funkcjonowanie gospodarstwa w zakresie określonego rodzaju produkcji i uzyskanie jej efektów, a nie tylko ułatwienie ich osiągnięcia²³.

Próbując dokonać porównawczej analizy prawnej pomiędzy przedsiębiorstwem i gospodarstwem rolnym, należy dodatkowo zwrócić uwagę na fakt, że art. 55³ kc., definiujący gospodarstwo rolne, po zmianie polegającej na wyeliminowaniu z zakresu pojęcia obowiązków związanych z jego prowadzeniem, znajduje się nadal w grupie przepisów dotyczących przedsiębiorstwa. Takie usytuowanie zdaje się wskazywać na zamiar ustawodawcy, aby określenie gospodarstwa rolnego było adekwatne do pełnionej przez nie roli przedsiębiorstwa rolnego, sugerując jednocześnie przesuwanie punktu ciężkości ku problemom funkcjonowania gospodarstwa rolnego, jako przedsiębiorstwa rolnego, w sensie zorganizowanej masy majątkowej.

Dodatkowe wątpliwości rodzi treść art. 55² kc., który nie objął swoim zakresem, a przynajmniej nie uczynił tego *expressis verbis*, gospodarstwa rolnego. Przepisy, zwłaszcza pozakodeksowe, wyraźnie traktują gospodarstwo rolne jako jeden samodzielny przedmiot obrotu. Czyni tak art. 55⁴ kc., art. 213 kc. czy art. 84 ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, które stanowią o własności (współwłasności) gospodarstwa rolnego i przenoszeniu jego własności na inne osoby²⁴. Konse-

23 Orzeczenie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z 22 października 1993 r., IAC. 429/93, PS-wkl. 1996, nr 2, s. 47.

24 K. Stefańska, Model indywidualnego gospodarstwa rolnego w świetle znowelizowanego kodeksu cywilnego, „Państwo i Prawo” 1992, nr 3, s. 36. Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników (tekst jednolity Dz.U. z 1998 r., Nr 7, poz. 25 z późn. zm.).

kwencją przyjęcia takiego stanowiska będzie odpowiednie stosowanie art. 55² kc. do gospodarstwa rolnego²⁵. Odmienne stanowisko wyraził w tej sprawie Sąd Najwyższy, który posłużył się prawnorzeczowym ujęciem gospodarstwa rolnego i wyróżnił własność nieruchomości rolnych, ich części składowe, przynależności²⁶. Istnieje również pośrednie stanowisko. Przedstawiciele doktryny, którzy go reprezentują, dostrzegają zjawisko traktowania gospodarstwa rolnego w przepisach pozakodeksowych jako samodzielnego przedmiotu obrotu i postulują rozciągnięcie zakresu stosowania art. 55² kc. na gospodarstwo rolne²⁷.

Różne rozumienie gospodarstwa rolnego nie służy dziś usprawnieniu obrotu prawnego. Należy podjąć ożywioną dyskusję nad zmianą podejścia do rozumienia w polskim prawie definicji gospodarstwa rolnego. Jednym z nielicznych właściwych rozwiązań wydaje się być pojmowanie gospodarstwa rolnego jako zorganizowanej masy majątkowej. Obserwowanie w tym zakresie analogii do rozwiązań przyjętych przy pojmowaniu istoty przedsiębiorstwa wydaje się być rozwiązaniem trafnym i godnym zastanowienia. Gospodarstwo rolne ujmowane jako masa majątkowa usprawni nie tylko obrót prawny, ale również ekonomiczny. Jak podkreśla się w licznych komentarzach „*za przyjęciem, że gospodarstwo rolne stanowi jeden przedmiot obrotu (może być przenoszone uno actu), przemawia brak zasadniczych różnic między przedsiębiorstwem a gospodarstwem rolnym. W jednym i w drugim wypadku chodzi o zorganizowaną całość gospodarczą*”.²⁸

W obecnym stanie prawnym nie istnieje możliwość racjonalnego przekształcenia gospodarstwa rolnego w przedsiębiorstwo rolne. Powód negatywnej odpowiedzi jest bardzo prosty. W Polsce 3/4 gospodarstw rolnych nie jest gospodarstwami towarowymi i jako takie nie mogłyby spełniać definicji normatywnej przedsiębiorstwa rolnego, sformułowanego na wzór definicji przedsiębiorstwa zawartej w kodeksie cywilnym. Należy zwrócić uwagę, że sformułowanie w tym zakresie definicji gospodarstwa rolnego jako masy majątkowej wydaje się być jedynym sensownym rozwiązaniem, który usprawnia obrót gospodarczy i zapewnia jego bezpieczeństwo.

Niezależnie od występujących uwarunkowań ekonomicznych w polskim rolnictwie, ustawodawstwo powinno być przygotowane na rozwinięcie w sensie material-

25 Z poglądem, że gospodarstwo rolne stanowi jeden przedmiot obrotu opowiedzieli się J. Strzépka, Problematyka cywilnoprawna przenoszenia własności gospodarstwa rolnego na następcę, (w:) Obrót nieruchomościami w praktyce notarialnej, Kraków 1997 r. oraz E. Skowrońska, Kodeks cywilny. Komentarz, Warszawa 1997 r., s. 132.

26 Orzeczenie Sądu Najwyższego z 5 stycznia 1992 r., OSP 1/1993/5 z glosą A. Lichorowicza, tak też K. Stefańska, Darowizna gospodarstwa rolnego na rzecz małoletniego, (w:) Obrót nieruchomościami w praktyce notarialnej, Kraków 1997, s. 216.

27 A. Lichorowicz w glosie do orzeczenia Sądu Najwyższego z 7 stycznia 1992 r., OSP 1/193/5 oraz R. Budzinowski, Koncepcja gospodarstwa..., s. 148; A. Lichorowicz, Przedsiębiorstwo handlowe, a przedsiębiorstwo rolne we Włoskim kodeksie cywilnym, (w:) Księga Pamiątkowa ku czci Prof. J. Szwejla, „Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej” 2004, z. 88.

28 E. Gniewek, Prawo rzeczowe, Warszawa 1997, s. 28 wyraźnie uznaje gospodarstwo rolne za rodzaj przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym.

noprawnym definicji gospodarstwa rolnego, jak również możliwości przekształcenia go w przedsiębiorstwo rolne. W związku z tendencją krakowskiego Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego ten kierunek działań powinien być kontynuowany.

Farm as assets of estate

Summary

Economic analysis of a farm allows to identify all basic elements of production factors which are characteristic to farms. The elements include property (predominantly land), capital, work and organization. From the legal point of view, a farm is a basic institution of agricultural law which is described by a number of definitions depending on the underlying norms for the legal regulations. On the one hand certain definitions are based on the civil law and include assets, but on the other hand the legislators use the notion of farm to define separate issues including marketing control, taxation, retirement benefits and pensions or other social welfare issues. Several basic definitions of farm may be found in Polish and European legislation.

Noticeable differences between the above definitions bear significant legal implications. Therefore, the question how to define a farm becomes somewhat problematic. Several concepts and solutions are not satisfactory. However, one of them seems to be most appropriate. A farm is defined as assets of estate. This definition facilitates the security of business transactions and encourages development of business activity in agricultural sector. Trading a farm, which is an assets of estate, is in accordance with the legal regulations in force including civil law and agricultural law regulations.